

Сатыбалдиева Гулмира Абдуллаевна
«КЭАУ» ОИӨК, доценти,
филология илимдеринин кандидаты,
+996770392824 satybaldieva.g@mail.ru
Темиркулова Бермет Маратовна
К.Ш.Токтомаматов атындагы
эл аралык университети
окутуучусу
Сатыбалдиева Гулмира Абдуллаевна
кандидат филологических наук,
доцент УНПК «МУК»
Темиркулова Бермет Маратовна
Преподаватель
Международный университет
им.К.Ш.Токтомаматова
Satybaldieva Gulmira
PhD, Associate professor of ERPC “IUK”
Temirkulova Bermet
Teacher of the
International University named
after K.Toktomamatov

КӨРКӨМ ОБРАЗДЫН ЛИНГВОПОЭТИКАДАГЫ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ
ОСОБЕННОСТИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОБРАЗА В ЛИНГВОПОЭТИКЕ
PECULIARITIES OF THE ARTISTIC IMAGE IN LINGUOPOETICS

Аннотациясы: Макалада "көркөм образ" түшүнүгүнүн мазмунун лингвопоэтика көз карашынан изилдөө маселеси каралды. Бул илимдин өнүгүү тарыхы, анын негизги категориялары жана параметрлери жөнүндө кыскача маалымат берилди жана "көркөм образ" түшүнүгүнүн мазмунун ачууга кеңири токтолот. Окумуштуулардын филологиялык илимдин ар кандай тармактарынын ыкмалары менен методдорунун өз ара байланышына негизделген көркөм образды изилдөөнүн комплекстүү ыкмаларынын теориясы берилген.

Негизги сөздөр: филология, лингвопоэтика, лингвистика, стилистика, көркөм адабият, көркөм образ, тилдик бирдиктер, лингвопоэтикалык талдоонун деңгээли, поэтикалык тил, эстетика.

Аннотация: В статье рассматривается вопрос изучения содержания понятия "художественный образ" с точки зрения лингвопоэтики. Дана краткая информация о развитии этой науки, ее основных категориях и параметрах, а также подробно рассмотрено содержание понятия "художественный образ". Представлена теория комплексных методов исследования художественного образа, основанная на взаимосвязи методов ученых различных отраслей филологической науки.

Ключевые слова: филология, лингвопоэтика, лингвистика, стилистика, художественная литература, художественный образ, языковые единицы, уровень лингвопоэтического анализа, поэтический язык, эстетика.

Abstract: *The article is an attempt to study the definition of the term «artistic image» within the scope of linguopoetics. Brief information is given on the development of this science, its main categories and parameters, and the content of the term of literary image is presented, based on the relationship between the methods and methods of scientists from various branches of philological sciences.*

Key words: *philology, linguistics, linguopoetics, stylistics, fiction, literary image, language units, level of linguopoetical analysis, language of poetry, aesthetics.*

Көркөм образ- дүйнөнү чыгармачылык менен сүрөттөп, таанып билүүнүн куралы, реалдуулукту чыгармачылык менен чагылдыруунун вербалдык маданият жаатындагы чыгармачылык ишмердүүлүктүн натыйжасы. Образ автордун фантазиясында жаралып, андан соң көркөм чыгармаларда жанданып, окурмандын же көрүүчүнүн фантазиясына өтөт. Көркөм образ чыгармада чыгармачылык менен кайра жаралган ар кандай кубулуш болуп саналат. Көркөм образдын өзгөчөлүгү-изилдөөчүнүн (жазуучу, акын) сүрөттөп жаткан теманын ортосундагы баарлашуу болуп саналат.

Көркөм образ тилдин адабий формасынын ар кандай стилистикалык каражаттары менен анын визуалдык жана экспрессивдүү ресурстардын, көркөм сөз каражаттарынын негизинде көркөм текстин алкагында түзүлөт. Стилистикалык фигуралар, риторикалык бирдиктер тилдин бардык деңгээлинде (фонетикалык, лексикалык, морфологиялык, синтаксистик, семантикалык) кепти кооздоп, ага эстетика, экспрессивдүүлүк, эмоционалдуулук жана образдын кепке таасир этүүчү функциясын күчөтүүчү сапаттарды берүү үчүн колдонулат.

Окумуштуу турмуштук түшүнүктөрдүн, аныктамалардын, фактылардын, тажрыйбалардын, негиздүү мисалдардын негизинде далилдеп көрсөтсө, жазуучу турмушту көркөм образдар аркылуу сүрөттөп берет. Образ баарынан мурда сөздүн «сыйкырынан» жаралат, ошондуктан көркөм сөз каражаттары образ жаратууда ар бири өзүнчө гана тийиштүү милдет аткарат. Көркөм адабиятта жазуучу, акындын эң негизги чыгармачылыгы образ аркылуу жаралат да, аны лингвопоэтика аркылуу түшүнөбүз.

Лингвопоэтика-филологиянын өзгөчө тармагы, анын алкагында көркөм текстте колдонулуучу стилистикалык жактан белгиленген тилдик бирдиктер, алардын милдеттери жана идеялык- көркөм мазмунду берүү жана эстетикалык эффект түзүүдөгү салыштырма мааниси жөнүндө маселеге байланыштуу каралат (А.А.Липгарт, 1996).

Лингвопоэтика көркөм чыгармада колдонулган тилдик каражаттардын жыйындысы болуп саналат, анын жардамы менен жазуучу өзүнүн идеялык-көркөм ниетин ишке ашыруу үчүн зарыл болгон эстетикалык таасирди камсыз кылат.

Текстти лингвопоэтикалык талдоодо В. Я. Задорнова үч деңгээлди аныктайт. Үч баскычтуу талдоо семантикалык деңгээлден башталат, текстти өзү изилдөөгө даярдануу. Бул тилдик бирдиктерди алардын түз маанисинде карап чыгуу. Бул этапта изилдөөчүнүн сыйкыры чыгарманы түзгөн сүйлөө материалы болуп саналат. Кийинки метасемантикалык деңгээлде тилдик бирдиктер көркөм чыгарманын контекстинде алган маанилери боюнча каралат. Бул кошумча ("мета" – мазмун) өзүнүн сөз айкашы жок. Бул жаңы мазмун үчүн сөз айкашы мазмун катары кызмат кылат (В.Я. Задорнова, 1992).

В.Я. Задорнова көркөм чыгарманы бул деңгээлде изилдөө үчүн изилдөөчү автор таандык болгон адабий багыт, чыгарма жазылган доор, жазуучунун дүйнө таанымы сыяктуу маалыматтарга ээ болууга тийиш экенин баса белгилейт. Задорнова лингвопоэтиканын параметрлеринин жана категорияларынын системасын иштеп чыгууну улантуу менен В.Я. Задорнова төрт негизги категорияны бөлүп көрсөтөт: 1) "лингвопоэтикалык кайра түзүүлөрдүн категориясы"; 2) "олуттуу" жана "парадоксалдуу" тембрлердин карама-каршылыгы; 3) "сөздөрдүн полифониясы"; 4) "вербализм / вербалдык эмес" (В.Я. Задорнова, 1992).

Лингвопоэтикалык методдун өнүгүшүнө жана лингвопоэтиканын категорияларын жана параметрлерин өнүктүрүүгө олуттуу салым кошкон. Лингвопоэтикалык анализдин принциптерине жана методдоруна, категорияларына жана параметрлерине арналган иштердин олуттуу санына карабастан, лингвопоэтиканын алкагында "образ" түшүнүгүн

изилдөөгө тийиштүү көңүл бурулган эмес. Изилдөө негизинен поэзиянын материалында жүргүзүлүп, прозаны лингвистикалык анализден тышкары калтырган.

Поэтикалык чыгармаларды изилдеп чыгып, В.Я. Задорнова "образды" тилдик экспрессиянын деңгээли (лингвостилистикалык деңгээл) менен чыгарманын көркөм мазмунунун ортосундагы зарыл байланышты камсыз кылган негизги лингвопоэтикалык түшүнүктөрдүн бири деп эсептейт. Ал оозеки поэтикалык образды "автордун глобалдык эстетикалык ниетине ылайык, бир предметтин же кубулуштун кыйыр, ассоциативдик туюнтмасы катары" аныктайт (В.Я. Задорнова, 1992).

У.Шекспирдин чыгармаларындагы атрибутивдик сөз айкаштарын талдоодо Липгарт тилдик бирдиктердин "актуалдаштыруу" жана "ассоциативдик функция" терминдерин "образ" жана "образ"терминдеринен артык көрөт. Окумуштуунун пикири боюнча, "эгерде сөз айкашы жалпысынан тексттин мазмуну менен түздөн-түз байланышта болсо жана кандайдыр бир түрдө билдирүүнүн башка элементтери менен байланышта болсо, актуалдаштыруу жөнүндө айтуу керек" [Липгарт А.А., 2006).

Мында "ассоциативдик функция" кошумча ассоциативдик (же каймана) катарларды өнүктүрүү деп түшүндүрүлөт, лингвопоэтикалык ыкманы колдонуу менен поэзиянын материалында "образ" түшүнүгүн биринчи жолу деталдуу изилдөө С.А. Шахбаз тарабынан жүргүзүлгөн.

Ал өз эмгегинде бул түшүнүктүн аныктамасын тактайт жана анын поэтикалык тил, поэтикалык текст жана филологиялык салт менен байланышын аныктайт, ошондой эле лирикалык поэзияда образдарды жаратуу механизмдерин ачып берет. Мындан тышкары, илимпоз образ менен троптун же фигуранын айырмасын көрсөтөт.

Ошол эле учурда С.А. Шахбаз "образ" түшүнүгүн ар түрдүү өнүктөн изилдөөгө жакындайт: анын тилдик жанылануусу жагынан (үч деңгээлди эске алуу менен: лексика-синтаксистик, үн жана ритмикалык), анын предметтик негизи, ошондой эле тексттин композициялык түзүлүшүнүн элементи катары жана поэтикалык салттын бөлүгү катары карайт (С.А. Шахбаз, 2010).

Бул ыкма чоң көлөмдөгү чыгармалар менен иштөөгө ылайыктуу жана бүт чыгарманы толугу менен талдоого мүмкүнчүлүк болот. Биринчи этапта мазмуну боюнча бир тектүү үзүндүлөр тандалат. Андан ары тандалган үзүндүлөр көркөм чыгарманын тигил же бул аспектинин чагылдырган кыска текстке бириктирилет. Мындай алдын ала даярдыктан кийин илимий-филологиялык талдоого өтүү ишке ашырылат.

Е. Б. Борисованын эмгектеринде көркөм образдын теориясы прозалык чыгармага карата жана салыштырма планда андан ары өнүктүрүлөт. Аталган автор адабият таануу үчүн да, лингвистика үчүн да көркөм образды изилдөө үчүн жалпы зонаны аныктайт, ага образ жаратууга катышкан сюжеттик-композициялык уюмду, тропторду жана стилистикалык фигураларды изилдөө кирет, филологиялык илимдин ар кандай тармактарынын ыкмалары менен методдорунун өз ара байланышына жана өз ара байланышына негизделген көркөм образды изилдөөнүн комплекстүү ыкмасы изилденүүчү объекттин маңызын толук ачууга шарт түздү.

Жаратылыштын жана адабий каармандын образдарынын мисалында көркөм текстти сөзсүз түрдө анын сюжеттик-композициялык жана оозеки-оозеки мүнөздөмөлөрүн эске алуу менен лингвопоэтикалык талдоо көркөм образды, анын ичинде салыштырма мааниде изилдөөнүн негизи болуп саналаары биринчи жолу көрсөтүлгөн.

Е.Б. Борисова экстралингвистикалык табиятты жана образдын лингвистикалык курамын кеңири карап чыгып, бул түшүнүктүн төмөнкүдөй аныктамасын берет: "адабий образ – бул тигил же бул өлчөмдө сүрөтчүнүн оозеки каражаттардын жана сюжеттик-композициялык ыкмалардын жардамы менен түзүлгөн жана эстетикалык мааниге ээ болгон сөздүн дүйнө таанымын чагылдырган болмуштун конкреттүү жана ошол эле учурда жалпыланган картинасы" (Е. Б. Борисова, 2010).

Е. Б. Борисова металогиялык жана автологиялык баяндарда көркөм образдын ар кандай түрлөрүн изилдөөгө лингвопоэтикалык методду колдонуп, алардын типологиялык

өзгөчөлүктөрүн, тексттик түзүлүшүн, өкүлчүлүк ыкмаларын эске алган лингвистикалык анализдин комплекстүү методикасын түзгөн.

Мында Е.Б. Борисова биринчи жолу ар кандай тилдүү материалдарды (англис жана орус тилдериндеги параллель тексттерди) тартуу менен типологиялык жактан ар түрдүү образдарды лингвопоэтикалык изилдөөнү жүргүзгөн, бул адабий образда чыгарманы баштапкы улуттук формасынын алкагында изилдөөдө байкалбай калган мындай касиеттерди жана өзгөчөлүктөрдү ачууга мүмкүндүк берген.

Г. В. Борисова (Розамунда Пилчердин) чыгармачылыгынын алкагында улгайган адамдын образы боюнча изилдөө жүргүзгөн, ал чыгармачыл жолдун ар кандай баскычтарында жалпы социалдык, курактык жана маданий негиздерди гана эмес, ошондой эле тилдин ар кандай деңгээлдериндеги окшош каражаттардын топтомун, сүрөттөө ыкмаларын жана ыкмаларын жараткан.

Изилдөөчү өз ишинде лингвопоэтикалык анализди ырааттуу, структуралаштырылган кылууга багытталган лингвопоэтикалык ыкманы жана категориялык изилдөө методун айкалыштыруу методикасын негиздейт. Ал лингвопоэтикалык ыкманын алкагын кеңейтет, социолингвистика, лингвомаданият, ошондой эле гендердик лингвистика сыяктуу тектеш дисциплиналардын негиздөөчү түшүнүктөрүн тартууга жардам берет.

Бул ыкма алынган натыйжаларды жана тыянактарды көбүрөөк текшерет. Өз кезегинде, көркөм образды лингвопоэтикалык изилдөөгө карата колдонулган гендердик мамиле каармандын образын лингвистикалык сүрөттөөгө жаңы көз карашты алып келип, "гендерди" социалдык жана маданий жактан курулуучу кубулуш жана анын салыштырмалуулугу катары түшүнүүгө өбөлгө түздү (Е. Б. Борисова, 2004).

Л.И.Тимофеевдин пикири боюнча, көркөм образ адамдын жашоосунун конкреттүү жана ошол эле учурда жалпыланган картинасы. Бул кыялдануу менен түзүлгөн маанилүү эстетикалык категория. Көркөм чыгармадагы кандай гана образ болбосун, автордун бай фантазиясынын аркасында мүмкүн болгон дүйнөнү таанып билүүнүн жана өзгөртүүнүн каражаты. Сезимди, ойду, умтулууну чагылдыруунун жана билдирүүнүн өзгөчө түрү (Бегалиев С.Б., 2010).

«Көркөм образ, – деп жазат М.Горький дайыма идеяга караганда терең, кең, ал адамды бардык жагынан, сезимдериндеги, ойлорундагы карама каршылыктары менен алып көрсөтөт. Көркөм чыгарманын идеялык мазмуну образдарда ачылат. Көркөм чыгармада сүрөткер ар кандай адамдык мүнөздөрдү жана коомдук типтерди сүрөттөйт. Ошондой эле жаратылыштын көрүнүшүн, кубулуштарын, кооздугун-пейзаждын образын, адам жашаган чөйрөнү-нерселердин образын сүрөттөйт (Бегалиев С.Б., 2010).

Образ бири бирине карама каршы турган эки түшүнүктү камтыйт: жеке жана жалпы. Бирок бул эки түшүнүк ажырагыс байланышта болот, ошону менен бирге эле образ объективдүү жана субъективдүү мүнөзгө ээ.

Ч.Айтматовдун «Жамийла» аттуу повестинде Жамийла, Данияр жана баланын турмушу сүрөттөлгөн. Кыргыз аялынын турмушка, сүйүүгө болгон мамилеси, б.а. чыныгы эркин сүйүү даңазаланат. Көркөм чыгарманын терең мазмуну анын окуяларында эмес, анын түпкүрүндө, маңызында. Образ кеңири маанисинде бүт чыгарманы камтыйт, согуш мезгилиндеги кыргыз айылынын турмушу сүрөттөлөт.

Образ тар маанисинде бир чакан көрүнүшү, көркөм сүрөттөөнү билдирет. Мисалы, А.Осмоновдун «Түн суук, кыш ышкырып» ырында «ышкырып» деген сөз өзүнчө кыштын бороондуу түнүнүн образын жаратууда. Образ искусстводо көркөм ойлонуунун негизги каражаты, чыгарманын идеялык мазмунун ачып берүүдөгү өзгөчө түр.

Объективдүү мүнөзгө ээ болушу-реалдуу турмуштан алынган. Сүрөткер реалдуу турмушту жөн гана көчүрүп койбойт. Ага карата өзүнүн түшүнүгүн, мамилесин, көз карашын билдирет, баасын берет. Бул образдын субъективдүү мааниси. Көркөм чыгарманын негизги, башкы объектиси адам, адамдын жашоо турмушу, адамдын өзүнө, башка адамдарга болгон мамилеси, коомго, жаратылышка, айлана-чөйрөгө болгон көз карашы.

Сүрөткер эмнени сүрөттөбөсүн, баары адамга тиешелүү, адамдын аң-сезимине таасир этет, анын эстетикалык жан дүйнөсүн козгойт. Демек көркөм чыгармада адамдын образы башкы, негизги образ. (Бегалиев С.Б., 2010).

Ошентип, лингвопоэтикада "образ" түшүнүгүн изилдөө эки багытта жүрүп жаткандыгын көрөбүз. Биринчи ыкманын алкагында окумуштуулар өз изилдөөлөрүн поэзия материалында жүргүзүшөт. Бул иштин жүрүшүндө алар биринчи кезекте лингвопоэтиканын негизги категориялык аппаратын жана методологиясын иштеп чыгышкан. Бул агымды изилдөөдө образ автордун ниетин билдирүү үчүн кызмат кылган эки башка объекттин ортосундагы байланыштыруучу звено катары каралат.

Экинчи ыкманын алкагында мурда иштелип чыккан категорияларды жана параметрлерди изилдөө тереңдетилген. Көркөм прозанын материалында жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн жүрүшүндө "образ" түшүнүгүн ачуу үчүн филологиялык илимдин ар кыл тармактарынын өз ара аракеттенүүсүнө негизделген комплекстүү ыкманы колдонуу зарылдыгы жөнүндө тыянакка келишкен. Окумуштуулар ар кандай образдарды анализдөө ыкмасын иштеп чыгышты.

Мында образ алар тарабынан лингвистикалык жана экстралингвистикалык каражаттардын жардамы менен түзүлгөн жана автордун ой-пикирин жана дүйнө таанымын ачуу үчүн кызмат кылуучу болмуштун жалпыланган сүрөтү катары каралат.

Ошентип, көркөм образдын өзгөчөлүктөрү, өзгөчө предметтердин жана кубулуштардын жеке сапаттарынын чагылдырылышы, жалпыга мүнөздүү өзгөчөлүктөрдүн адамдарда, предметтерде жана кубулуштарда чагылдырылышы, көркөм фантастика жана образдын эстетикалык баалуулугу анын окурмандын эстетикалык сезимине таасирин тийгизип, ага эстетикалык кубаныч тартуулоосу болуп саналат.

Көркөм образ-көркөм чыгарманын автору, чындыктын сүрөттөлгөн кубулуштун толук ачып берүү үчүн жараткан көркөм образы. Ошол эле учурда көркөм образдын мааниси белгилүү бир коммуникативдик кырдаалда гана ачылат жана мындай баарлашуунун акыркы натыйжасы ага туш болгон адамдын инсандыгына, максаттарына, жада калса маанайына, ошондой эле конкреттүү мүнөзүнө жараша болорун окумуштуулардын пикирлеринен билсек болот.

Колдонулган адабияттар

1. Бегалиев С.Б. Адабият таанууга киришүү. ЫМУ, –Каракол, 2010. – 140 б.
2. Борисова Е.Б. Художественный мир рассказов Р. Пилчер как предмет лингвопоэти- ческого анализа // Компаративистика: современная 266 теория и практика: Между- народная конференция и XIV Съезд англистов. Самара, 2004. С. 70-78.
3. Борисова Е.Б. Художественный образ в британской литературе XX века: типология, лингвопоэтика, перевод: Монография. Самара, Изд-во ПГСГА, 2010. 356 с.
4. Задорнова В.Я. Словесно-художественное произведение на разных языках как пред- мет лингвопоэтического исследования: Автореф. дис. ... докт. филол. наук. М., 1992. 28 с.
5. Липгарт А.А. Лингвопоэтическое исследование художественного текста: Теория и практика, на материале английской литературы XVI – XX вв.: Дис. ... докт. филол. наук. М., 1996. 377 с.
6. Никифорова М.Ю. Виды образов в художественной литературе // Электронный ре- сурс Интернет: http://smrgaki.ru/8/1/1_8/1.htm.

7. Шахбаз С.А.С. Образ и его языковое воплощение (на материале английской и аме- риканской поэзии): Автореф дис. ... канд. филол. наук. М., 2010. 26 с.

<https://ru.wikipedia.org>